

PŘÍRODA V DÍLE SVATOPLUKA ČECHA

PROTIKLAD ČESKÉ KRAJINY A EXOTICKÝCH KRAJŮ

Andrea Vítová

Vážné úvahy o národním údělu, verše poznamenané reflexí sociálních problémů, historické obrazy, barvitě líčení nejprostších lidských osudů i pokusy o rozpoznání a pojmenování nejniternějších lidských pohnutek, vlastní nevyjímaje – to vše je obsaženo v poezii Svatopluka Čecha, která se již mnohokrát stala předmětem zájmu literárních vědců a kritiků.

Na rozdíl od nich mě v díle tak rozsáhlém a myšlenkově i výrazově bohatém zaujala zdánlivě nezávažná, okrajová motivika: obraz přírody a krajiny, jenž prolíná Čechovými básněmi – ať už v drobnějších veršovaných útvarech či naopak rozměrných básních, ohlasech historických událostí, nebo ve verších, jež sdělují autorovu bezprostřední dobovou zkušenost. Motivy přírody a krajiny, související nejčastěji s místem, kde se odehrává daný příběh, jsou mnohdy spíše v roli prvků doplňujících a dokreslujících děj samotný. Je dokonce velmi těžké najít Čechovu báseň, v níž by vylíčení přírody v jakékoli z jejích podob tvořilo jádro uměleckého sdělení. A najdeme-li přece takovou, jde pak například o personifikaci (v básni *Váda květů, kde spolu rozmlouvají květiny*, Čech 1899, s. 252). Přestože přírodní motivy nestojí v pomyslném pořadí co do závažnosti na prvním místě, jsou důležitější součástí Čechovy poezie, než by se snad mohlo zdát.

Opustím proto tradiční priority zkoumání (a vůbec čtení) Čechovy poezie a pokusím se nahlédnout do básníkovy bohatého repertoáru přírodního.

Obraz přírody má v Čechově poezii mnoho různých obměn. Utěšené výhledy do poklidné české krajiny se střídají s divokou krásou člověkem ne-

dotčených míst, dávno zapomenutá zákoutí s pečlivě pěstěnou zahrádkou. Ve všech jmenovaných případech je ale vidět jedno společné – objevují Čecha jako básníka, který citlivě využívá vjemů, poskytovaných doslova všemi smysly. Pro úplnost je zde třeba podotknout, že tato vnímavost se zdaleka netýká jen popisů prostředí a využití přírodních motivů. Popis, který nám prozradí stejnou citlivost pro detailní zachycení i poměrně nepatrných vjemů, nalezneme ve verších Svatoopluka Čecha opravdu mnohokrát. Příkladem toho může být první sloka z básně *Zimní noc*:

Naslouchám samotén, co vítr pĕje.
Zhasíná svíce. Hledím na stĕnu,
kde mroucí zář, jak lampa ěarodĕje,
míhavých stínů kreslí promĕnu.
Stín vánoěního stromu mezi nimi
větvemi kývá, hraje kosmatými.
Tma nyní kol. Skrāň do dlanĕ se hrouží.
Leě kolem ěela, cítím, že mi krouží
má poesie chmurná vdĕků planých
jak motýl noění křidel oěřepaných.

(Čech 1880, s. 219)

Jak je na tomto úryvku patrné, zasahuje básníkova představivost a citlivé rozlišování určitého obrazu nejen do popisů přírody. Zároveň se ovšem dá říci, že jsou to právě ony zmínĕné přírodní motivy, ať už v drobných nebo v rozsáhlejších líěeních, kde dochází tato ěechova jedineěná schopnost největšího uplatnění.

I. V krajinĕ domova

Již poslední si ovĕněili snop
koukolem, chrpou, mákem v plné slávĕ...

(Ve stínu lípy, Čech 1880, s. 129)

Ěeská krajina a venkov – to je u Ěecha řada motivů spojených především s představou domova. Je to místo návratu, místo, které kontrastuje marností, prchavĕ slávĕ, rušnému životu města. Je spojeno s dětstvím a ěistotou citů, aěkoliv má zajisté daleko k bezstarostné idyle. I v malebných údolích se mohou odehrávat dramatické lidské osudy (*Lešetínský kovář*), a uprostřed úrodných polí zalitých sluncem dochází také k osudovým střetům mezi lidmi (*Sekáěi*).

Přesto není možné upřít české krajině zobrazované v Čechových básních značnou dávku malebnosti, ztvárněnou například již zmíněným údolím. V následujícím popisu souzní obraz důvěrně známé krajiny v čistě a nedotčené podobě se silně citově podbarveným návratem k dětství a mládí.

Buď zdrávo, údolí mé tiché, skromné!
Můj ráji dávno ztracený, buď zdrav!
Jak hejno křepelek tu vzlétá pro mne
z každíčké brázdy upomínek dav.
Ty jabloně nad mořem zlatých klasů
mi šeptají o blahu zašlých časů,
ta blízká stezka, vinoucí se v bor,
mne vábí k místu, kde tak často vítal
mladého samotáře jedlí sbor
a z nízkých větví poustevnu mu splítal.

(Ve stínu lípy, Čech 1880, s. 122)

V další ukázce jde skutečně o ideální stav, vychází podobu určité části krajiny. Ta tvoří protiklad pozdějších změn, kterými v průběhu děje krajina i lidé v ní procházejí.

Krásně bylo v Lešetíně:
Vesnička ta prostomilá
jak robátko v matky klíně,
utajena světu, snila
ve hvozdnatém údolí.
Vížkou rděl se nad dědinou
kostel mezi topoly,
a kol něho v zeleň stinnou
třešní, jabloní a hruší...

(Lešetínský kovář, Čech 1899, s. 5)

Jiným podstatným rysem krajiny domova v Čechových básních je její těsné spojení s člověkem. Není to přitom jen prostřednictvím některé z postav vyprávěného příběhu, jež by byla k zobrazovanému místu vázaná svou přítomností nebo vzpomínkou. Je to všudypřítomnost dávných a nejprostších lidských činností, zachycená v obrazech tichých vesnic, zdálky viditelných kostelních věží, sadů, zahrad, polí. Právě pole, a to zejména v čase žní, se stávají závažným motivem mnoha básní. Výlučně v tomto prostředí se odehrává báseň *Sekáči*, zachyceno je i v dalších básních (ve sbírce *Jitřní písně*, v cyklu *Ve stínu lípy* i jinde).

To vojsko míru v pozlaceném havu,
kam sahá zor, pláň halí kolkolem,
mák růměný se mísí k jeho davu
a modrooká chrpa s koukolem.

(Moravě, Čech 1887, s. 47)

Zlaté obilí, červené máky nebo modré chrpy doprovázejí v několika básních Svatopluka Čecha čas žní. Autor zde položil důraz na namáhavou lidskou práci a na její spojení s bohatstvím, které člověku dává příroda. Přítomnost člověka v krajině, kde má svůj domov, zachycují často právě ty básně, které jsou zmíněným propojením věnovány sociálním problémům.

V širším pojetí je básníkovi loukou i celá vlast, která neopatrována zůstává pustá (Komenský, Čech 1899, s. 273). Je dokonce podobná „zimnímu luhu“ (Čech: Zpěvník..., 1895, s. 12) a znovu rozkvést může jen s novým snažením (Mládeži, Čech 1877, s. 65).

Stejně jako výhledy do otevřené krajiny polí a luk dokáže Čechova obraznost vytvořit tichá zákoutí, která jsou místem rozjímání, ponoření se do minulosti, snění, ale i konečnosti, zmaru. Příšeří s břečťanem, omšelými kameny, rozvalinami a mechem je například dějištěm básní *Tajné hoře*, *Z dob zašlých* nebo *První a poslední* (Komenský, Čech 1899, s. 221, 223 a 262). Rovněž v tomto typu popisů je možné pozorovat opakující se základní charakteristický okruh motivů, který ovšem autorova fantazie vždy doplňuje o další podrobnosti závislé na vyprávěném příběhu. Opakující se motiv trosek pobořené stavby upomíná i tentokrát na přítomnost člověka, avšak ta je zde již jen minulostí, vzpomínkou. Příkladem zmíněných vypodobnění může být závěr zlomku o dívčí válce z *Posledních veršů*, kde je vyličeeno okolí bojovníky dávno opuštěného hradu Motola:

Spíš jak zelené se pohorky tu pjaly
za smaragdnu loukou bezstarostné valy,
místy balvan z nich, ježž samet mechu halil,
v před se do příkopu zarostlého svalil,
puklice kde listů býlí všeho rodu
kladlo na hnijící zelenavou vodu...

(Dívčí válka /zlomek/, Čech 1910, s. 112)

Zobrazování důvěrně známé krajiny, která je básníkovi především metaforou domova, dětství a klidu, má svou pevně zakotvenou podobu. Básník využívá omezený repertoár motivů, jako je například víska usazená v údolí, věž kostela, zlatý lán obilí, šumící stromy, lípa, chrpy, vlčí mák atd. Tyto motivy mají ráz určitých zástupných symbolů, k nimž není třeba hromadit množství dalších atributů, neboť jsou ve všeobecném povědomí. Stačí tyto symboly zmínit a čtená-

řova fantazie na základě obdobných, známých obrazů sama dovytváří krajiny a místa, kde se děj odehrává.

Pokouší-li se však Čech evokovat přírodu a krajinu neznámou, exotickou, znamená to pro výstavbu popisu zásadní obrat.

II. Okouzlený dálkami

Ó pralese, ty spousto nádherná
ty krás, velebnosti, kouzel, hrůz i žasů,
pokladnice tvarů nezměrná
i barev, světél, stínů, vůní, hlasů...

(Čech 1884, s. 17)

Svatopluk Čech není pouze básníkem české krajiny. Jeho příběhy se odehrávají také v dalekých a pro tehdejšího čtenáře velmi exotických zemích, jako je například Indie ve veršované bajce *Hanuman*, v blíže neurčeném dějišti *Písní otroka* nebo v Čechem tolik obdivované kavkazské krajině.

Zde se nezdědka dostává ke slovu příroda bujná, divoká a (oproti předchozímu) mnohdy nedotčená lidskou rukou, v některých případech i oproštěná od vzpomínek a užšího osobního vztahu. Tím vším se liší příroda exotická od přírody domova.

Avšak není to jen rozdíl významový. Změna prostředí se promítá i do formální podoby popisů obou typů krajin. Při popisu krajiny cizí, neznámé, ať byla samotnému autorovi blízká či nikoli, nelze už vystačit s pouhým náznakem, nelze uvést jen konkrétní vizuální motiv a spolehnout se na to, že všechny ostatní vjemy se zcela přirozeně samy přidají. Vyličení místa děje, jež je čtenáři vzdálené, pak skutečně vyúsťuje v poezii všech pěti smyslů. Je nepoměrně bohatší a detailnější, vyznačuje se zhuštěným řazením epitet a bohatým slovníkem, navíc ozvláštněným užíváním cizích slov, která přidají popisu na cizokrajnosti. Tak působí výrazy *zlatý velmogula parasol* nebo *liana, jež visí guirlandami se sykomory* (Čech 1884, s. 18), které čteme ve veršované bajce *Hanuman*.

Obrazy exotické krajiny na první pohled zaujmou svou barevností. Barvy a odstíny v popisech přírody nezvyklé jsou vyobrazeny výrazně a jejich účinek je navíc vystupňován adjektivy *plamenný, bleskotavý* apod. K důležitým barvám patří sytá zeleň, purpurová, rudá (*Tam kolébá se motýl na květu jak oheň křídlatý*. Čech 1884, s. 19). Názvy barev mohou být zastoupeny také pojmenováním drahých kamenů, rubínu, smaragdu, chalcedonu nebo safíru, jindy hrou světla, která zasahuje do široké a působivé barevné škály. Dokladem je ukázka:

V tom listů mnohotvárném zpeření
noc potýká se hravě s denním svitem
v odstínu sterém, vábně rozmanitém,
až dolejš hustší, hustší šeření
přechází zvolna v soumrak pověčný...

(Čech 1884, s. 18)

Stejně působivá je Čechova schopnost vylíčit v nejrůznějších podobách moře, s nímž se setkáváme hned v několika jeho dílech. Těmito popisům svou dynamičností vévodí ty, kde je vyobrazena mořská bouře. Za všechny jmenujme alespoň jeden, v závěrečném oddílu *Písni otroka*, který je zároveň alegorií nesnadné cesty lidstva za ideálem.

Nestvůrných vln hřbety táhlé, rozšlehané vláhy prach,
smrště divoké a strže – všechno děsný krve nach
a sluch plní třesk a hlomoz, jakby v boji bez mezí
srážely se lýtých vojů oštěpy a pavezý –

(Čech: *Písň otroka*, 1895, s. 75)

Stejně pestře jako nespoutanou přírodu pralesa či jižní mořskou hladinu rýsuje básníková fantazie v básni *Dagmar* obraz zcela odlišné krajiny Dánska jako země *ladně nakupených vrchů, hvozdů snivých a zároveň lučin smaragdových, jarní vláhou zpitých, / stinných vrb a buků, šerých různě hájin, / pestrých stád a chatek olším poukrytých* (Čech 1885, s. 116). Vykeslení snového jezera s hradem ukrytým v lesích uvádí kapitolu s názvem *Gurre*. Celá je prostoupěna barvitými popisy přírody, jež mají vypodobnit zvláštní krásu tohoto místa a podtrhnout jeho pohádkovost i klid, vše, co kontrastuje s dalším vývojem příběhu.

Zvláštní místo má v Čechově tvorbě Kavkaz, kam se autor vypravil v květnu 1874. Svě okouzlení kavkazskou přírodou vypsál nejen v *Kresbách z Kavkazu*, které byly uveřejněny v *Lumíru*, ale i ve své poezii. Ve verších inspirovaných reálným a hlubokým autorovým zážitkem vystupují z Čechovy epiky scenerie nezkročené kavkazské přírody, působivě vykeslené v básních *Čerkes*, *Na hrob Havlasův* nebo v jednom z oddílů cyklu *Ve stínu lípy* (Čech 1880). Čech sám je popsal slovy: *Ale nud' se, když ti hlavou víří tisíc obrazů, jejichž obrysy tě uchvacují novostí a lahodností svou, jejichž barvy tě omamují svěžestí a živostí svou, že nevíš, který z nich zachytiti a položití první do rámce zpomínání.* (1874, s. 408) Představují záplavu různobarevných květů, husté porosty, kde se kmeny stromů zaplétají do sebe, porostlé úponky planého chmelu a divoké révy. Přes zřejmé zaujetí kavkazskou přírodou nejsou ovšem zmíněné Čechovy básně jen nadšeným popisem cizí země. Především vyprávějí o osudech lidí nespoutaných konvencemi, toužících po svobodě, kteří na cestě za ní dávají

všanc vše. Prostředí nevázané, nezkrocené kavkazské přírody je těmto příběhům nejen dějištěm, ale i paralelou.

Svým příspěvkem jsem chtěla přiblížit opomíjenou marginální motiviku Čechova básnického díla a poukázat na jeho schopnost dívat se pečlivě kolem sebe a viděné věci také procítit. Při této příležitosti chci také poděkovat paní profesorce Janáčkové za to, že se mi pod jejím vedením literární dílo nikdy neproměnilo jen v pouhou položku výzkumu a že se mi neztratilo to nejdůležitější – vnímání díla v podobě prožitku.

PRAMENY

ČECH, Svatopluk

- 1874 „Kresby z Kavkazu“, *Lumír* 1874, II. svazek, s. 408
- 1880 *Nová sbírka veršovaných prací* (Praha: Grégr a Dattel)
- 1884 *Hanuman* (Praha: Ed. Valečka)
- 1885 *Dagmar* (Praha: F. Šimáček)
- 1887 *Jitřní písně* (Praha: Ed. Valečka)
- 1895 *Písně otroka* (Praha: F. Topič)
- 1895 *Zpěvník Jana Buriana* (Praha: F. Topič)
- 1899 *Lešetínský kovář a Menší básně*, Sebrané spisy S. Č., díl II. (Praha: Fr. Topič)
- 1910 *Poslední verše*, Sebrané spisy S. Č., díl XXX. (Praha: Fr. Topič)